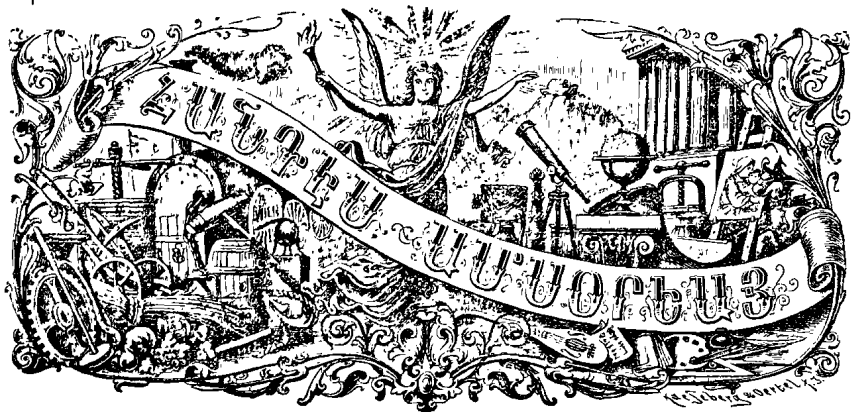

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԻԸ. ՅԱՐԻ 1914

Տարեկան 15 ֆր. ոսկի — 6 դր.:
Վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 դր.:
Մեկ թիս կ'արժէ 1-50 ֆր. — 70 կ:

ԹԻՒ 1, ՅՈՒՆՈՒՍՐ

ԳԵՂԱՐՈՒՆՍՑԱԿԱՆ

ՃԵՆՇՈՐԵՐՈՐԴԵՎՈՆ ՑՈՐԵՐՈՐԹԻՒՆ
ՆԵՐ ԿՈՂԿԱՆՈՒՆ*

այս թիւը վերջերս մեծ
տեսախմբութիւն-
ներ կատարեց:
Ցասնոհիճ գար
է որ իւր տառերն
ուծի եւ չորս հա-
րիւր տարի է որ լոյս
տեսած է հայերէն
առաջին տպագիրը:

Դ. գարե՛ հայ տառերու գիւտէն միշտ
ԺՋ. գար կ'իշխայ հայկական քաղաքակրթու-

թեան ծաղկեալ ժամանակամիջոցը, չըլան մը՝
ուր Հայաստան արեւմտեան մեծ պետու-
թեանց՝ Բիզանդիոնի եւ արեւմտեանի ա-
ւելի տուած է քան առած անոնցմէ: Ցա-
րակոյս չկայ որ միշտ դարու քաղաքակրթու-
թեան զարգացման համար Հայաստանի խաղա-
ցած այդ դերը շատ քիչերը գիտեն եւ գիտու-
թիւնը գեռ նոր սկսելու վրայ է՝ այդ դերը
երեւան հանելու:

Վիեննայի համալսարանին գեղարուեստա-
պատմական Հաստատութիւնն անցեալ աշնան
ուսումնական ճանապարհորդութիւն մը կա-
տարեց դէպ ի կողմէս: Ռուս կառավարութիւնը
եւ հայ ժողովրդեան մտաւորականներն այնպիսի
ընդունելութիւն եւ ձեռնուուութիւն ցոյց տուին՝
որ հինգ անգամներէ բաղկացած փոքր կարաւանը
կարողացաւ Վիեննայի Հաստատութեան մէջ
մանրամասնաբար գծած ու պատրաստած ճա-
նապարհորդութիւնը մաթեմատիկական ճշգու-
թեամբ ի գլուխ հանել եւ գիտական այնպիսի
ատաղձ մ'ամրաբեղ, որ հնարաւոր պիտի ընէ
հայ քաղաքակրթութեան՝ այսինքն գեղարու-
եստական յիշատակարաններուն նշանակութեան
ամէնէն կարեւոր վկանները հետազոտել հիմա-
պէս: Հոս համառօտի տեղեկութիւն կու տանք
մեր օրին ուղեւորութեան ոչ-գիտական մասին
վրայ՝ գիտականը վերապահելով ի հարկէ
վերջէն Հաստատութեան մէջ ուսումնասիրելու:

Ռուսական սահման անցնելը կարեւոր
իրկութիւն մըն էր մեզի համար: Առաջին բու-

* Յաջորդ տպագրութիւնները Վիեննայի հա-
մալսարանի պատմ. գեղարուեստի ուսուցչապետին՝
Յ. Ստրիկովսկիի գրեւն են: Ուսուցչապետն այս ժա-
նապարհորդութիւնը կատարած է համալսարանին գե-
ղարուեստա-պատմ. Հաստատութեան (Kunsthistorisches
Institut) կողմանէ՝ անցեալ տարի (1913) Սեպտ. — Հոկտ.:
Լուսնոյն համոյցով կը զետեղենք նաեւ Կարանեանց
գիւղատնտեսին լուսանկարն, ուր կը ցուանայ գեղեցիկ
կերպով նահապետական կենսոյն, զուարթ պատկեր
մը: Ուղեւորութեան զիտական արդեանց կը յուսանք
անդրադառնալ, երբ անմըդ լոյս տեսնեն:

Երմ. Վանդիսի:

սական կայարանն իւր անորժագրգիւ բիւֆէռնին եւ շոգեկանոքին սովորական վազոններուն իւր ներքաւն մատուցած դիւրութիւններն՝ աւատրիական ձղձմութենէ զերծ՝ իրապէս հաճելի ըրին մեզի բազմօրեայ ուղևորութիւնը, որ գրեթէ մինչեւ Վլատիկաւկա առանց զնացք փոխելու կատարուեցաւ։ Ճամբան ամէն կողմ՝ հանդիպող միջնադարեան գեղեցիկ եկեղեցիներն ուսումնասիրելով սկսանք մեր աշխատութիւնները նոյն իսկ վրական արքունի պողոտային վրայ՝ ուր մեծագործ թուսմեր ձեռն հիւսերու եւ այլ վտանգներու առաջն առնելու նպատակաւ կանգնուած են եւ շատ անգամ մեր մտացը մէջ կ'արթնցնէին Տիրողի ազատական պատերազմներուն յիշատակները։ Վրական դաշտավայրերու մէջն՝ Վովկա լեռան հարաւային լանջքին վրայ տարածուող Մցիէթ հին մայրաքաղաքը մանաւանդ մեր ուշադրութիւնը գրաւեց՝ իւր պատկառելի կոթողներով, թիֆլիս Մցիէթի համեմատութեամբ այն էր։ Հոս սկսաւ արդէն հայկականը զմեզ շահագրգռել, թէեւ վրական թանգարանները շատ հետաքրքրաշարժ բաներ կ'ընծայէին։ Սակայն մեր գլխաւոր նպատակն էր հայկական հին եկեղեցիները քննել։ Առ այս հարկ էր ուսն կառավարութենէն բաց անձնարարական մ'ունենալ, որ առանց գժուարութեան իսկոյն արուեցաւ մեզի, մինչ ամենուրեք լուսանկարելու արտոնութիւնը՝ թերեւս կը պարանք իրաւագիտական կրթութիւն ունեցող ոստիկանապետի մը հասկացողութեան միջոց եւ անոր սիրտյոժարութեան։ Անտարակոյս Վովկասու գեղապետն ալ՝ որ մեր այս խնդիրը հաստատելու էր, անկասկածելի գտաւ մեր չուլ, բաւական որ ի՞նչ շատ հակուէր մեր վրան։ Բովանդակ ուղևորութեան ժամանակ ընաւ խոշորագու չկրեցիք։ Քանի անգամ որ շրջուն պահանջներու հանդիպեցանք, բաւական էր անուն տալը՝ զմեզ ամենայն փափկանկատութեամբ շրջապատուած տեսնելու։ Ահա՛ Պորոնցով-Դալկով կոմսին հոգին, որ զարդիս Վովկասու կուսակալը կամ լաւ եւս փոխարքան է։ Հայոց եւ Ռուսաց մէջ նա խելացի յարաբերութիւն յառաջ բերած է։ Եթէ անոր պաշտօնէն հոսանային ետքն ալ՝ այս դաշկոնեան ուղղութիւնը շարունակուի, Հայերը պիտի գնահատեն իրենց Ռուսաստանի վերաբերելը։

Հայկական իրաց մէջ փոխարքային խորհրդականն է Մեսրոպ եպօ. Տէր-Մովսէսեան, թիֆլիսի առաջնորդը, եւրոպացւոյ պէս խոր-

հող ծանօթ գիտուն մը, որ մեր արշաւանց ուսումնական նպատակն է կանխուել, եւ հիմայ Ստեփան Լիսիցեանի հետ յանձնաժողովի մը գլուխն է անցած, որ պիտի հարթէ ճամբան՝ պսակելով մեր ձիգերը, որով հայկական յաւատարմաներու խաղաղութեան զարկ մը տալ կը ջանանք։ Իսկ մեր փափաքն էր որ յառաջ հասնիք մեր ուսումնասիրութեան սահմանները։

Կառք մը արշաւակի գմբ կը տանէր լեռ ու ձորեւ վերը նստած էր Մերգօ Աղբջանդապողքին իւր որդւոյն հետ։ Հօրը խելքն ու միտքն էր շարունակ ճամբան իւր ծանօթ բարեկամները գտնել, իսկ որդին քնածածածալ վիճակէ ազատած շունէր։ Ստիպուած էինք անդադար գոռալ որ կառքը յառաջ քշէ։ Իսկ անիւներուն գաւազնագէ որդմելի շրջաններուն դէմ համբերութենէ զատ ուրիշ միջոց չկար։ Զարմացած եմ որ վերջապէս կրցանք յաղողութեամբ եւ առանց վտանգի մեր նպատակակէտին հասնիլ։ Գեղացիք շատ անգամ կ'օգնէին մեր կառքը մերթ քերելու, մերթ կեցնելու, այնպէս որ եւ ոչ իսկ պիտի կարենայիք օրուան մը ճամբայ ընել, եթէ անգլացւոց մշտտութեւ եւ պատրաստութեամբ օգնութիւն չըլլար։ Ինչպէս որ մեր կառքայան ստորին խաւերէ օգնութիւն կը գտնէր, նոյնպէս մենք ուղեւորքս ալ չափազանց մեծ օգնութիւն կը գտնէինք գիւղերու գլխաւորներէն։ Մինչեւ անգամ ուղեւորներն քահանայ մը գաղափարն ունեցած էր զմեզ՝ գիւղ մտնելու ատեն խաղաղութեամբ գլխաւորելու եւ մինչեւ իւր տունն առաջնորդելու։ Գիշերը ժամն երկուքին ելած երգելով ժամերգութիւն կը կատարէր պատուահաններուն առջեւ, եւ նոյն իսկ երբ մենք հիւսաւուցք եկեղեցւոյն մէջ՝ որուն մէկ մասը ի՞նչ առաջ գրեթէ Տէր Հօր գլխուն վրայ կործանած էր, կ'աշխատէինք, անդին մեզի ի պատու եկեղեցական վգեստներ հագած շարունակ աղօթքներ կը մատուցուէին։ Մեզ ընծայուած այս հաճոյքին հանդէպ չափազանց անշնորհակալու էինք, նոյն իսկ եթէ մեր գործն ըլլար խորոված ոլեւորի կամ տապկած հատու հեւ, քանի որ մեր միտքն զգաղած էր եկեղեցին չափելով եւ լուսանկարելով։ Երբ մենք վարձեւանի գաշտին պտղաւէտ լանջքերն իջանք Ալագեօզի խոպան լեռնադաշտէն, — ուր ուսուցչի մը կնոջ բարութիւնը ամենէն կարեւորներն կրցած էր մեզ հոգալ եւ մենք դպրոցի դատախազին ու նստարաններուն վրայ տարածուած

685-54

քնացանք —, փերեզակ մը՝ մեր հարցման վրայ թէ Ուր կրնայիք օթեւան մը գտնել, առաւ զմեզ եւ փողոցէն ուղղակի տարաւ՝ իւր մէկ ծանօթ գեղացւոյն, որ իւր բաց տունը կրցածին չափ բնակելի ըրաւ եւ ինչ որ վայրկենապէս կարելի էր գտնել՝ այրիներ շամփուր պատրաստեց մեզ՝ դրանն առջեւ՝ առժամանակեայ կրակարանի մը վրայ։ Ամենէն զարհուրելին էին ընդունելութեան եւ ննջելու այն սենեակներն՝ զորոնք ընտանիքները մեզ տրամադրելի կ'ընէին ի պատիւ. հոն սովորութիւն է նստիլ ու պառկիլ գորգապատ բազրոններու վրայ։ Ստիկացիներէն ու իրիկուներ թէյ խմած ստեն շատ

մ'ունի՝ իւր եկեղեցւոյն կից, հոն տարաւ իւր հիւրերն արեւու մարը մտնելու ասենները, ուր երբ մեր աչքերն Արարատայ գաշտավայրերու դիւթիչ երփներանգութեան պիշ պիշ կը նայէին, նա՛ մեզ կը կերցընէր ետեւէ ետեւ քաղցր խաղողները։ Նոյնօրինակ դէպքեր շատ անգամ կրկնուած են։ Դիտմամբ խաղողէ ժամանակն ընտարած էինք մեր ուսումնական ուղեւորութեան։

Վայրերի գեղեցկութիւն մ'ունին այլ տպաւորութիւններ։ Ասոր առիթ տուող միշտ՝ հայկական բարձրագուռները խորունկէն պատելով անցնող գետերն են։ Այս կարգի

ԿԱՐԱՆԾԱՆՅ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆ

հեշտին բան է. բայց գիշերը՝ Թեք տա քաղաքավարութեան ստիպուած ինք զննքնիս կը բռնէինք, մինչդեռ ընտանիքը դուրսը բաց օդի տակ կը մրափէր անուշ անուշ։

Անմուսանալի կը մնան բնութեան այն տպաւորութիւնները, ուր հաճելի անձնաւորութիւնք իրենց մասնակցութիւնը բերած են։ Այսպէս՝ Էլմիածին՝ Գարեգին Վարդապետը։ Երեւակայեցէք կարճահասակ գործունեայ մարդ մը, որ իւր կեանքն ի բուն ձեռագիր ու արձանագրութիւն կ'ուսումնասիրէ ի փառս Աստուծոյ եւ իւր ազգին։ Արարատայ ծիշդ գիմացը՝ հոյակապ հին եկեղեցւոյ մը քով կը բնակի նա։ Այս չափազանց խնամատար եւ հիւրամեծար անձնաւորութիւնը այգեստան

ամենէն հիանալի կէտերը՝ զորոնք տեսնելու բախտն ունեցանք, են Գառնի ու Քաղաքան-Մոէն։ Երկաթակնեայ Տակայ ժայռեր հոս ուղղաձիգ կ'իջնան դէպի ձորամէջքը եւ ասդին անդին տեղի կու տան առ ի շնչը կանգնած սեպ ժայռերու, որոնք իրենց վայրենութեամբը հաղի իրենց նմանն ունին մեր Ալպեանց մէջ։ Հոն մարդինք զննք՝ աշխարհքէ կտրուած, առանձինն կը գտնեն՝ ձիու վրայ կամ հետիոտս, եւ դրութիւնը դժուարաւ սակէ աւելի գեղեցիկ կրնայ ըլլալ. ի մասնաւորի եթէ վաշկատուն ֆիւրդեր գտնուին մօտերը կամ հեռուն թաթար գիւղեր տեսնուին, որոնք ո՛ր եւ է օտարականի ոչ բնակութիւն կու տան եւ ոչ ուսելիք։ Այս պարագաներու մէջ խորունկ շունչ կ'առնու մարդ՝ երբ

Հայ գիւղ մը տեսնուի, թէպէտ հոն ալ եկողին դիմացը կատաղի շներ կ'ենլին, սակայն ի վերջոյ կը գտնուի գիւղացի մը՝ որ քեզ պաշտպան կը կանգնի եւ իմանալուն պէս իրողութիւնը կ'երթայ կը կանչէ գիւղին երկրագոյնը, որ կամ հիւրասիրութեան իւր բնածին զգածումէն մղուած կամ պաշտօնական բաց յանձնարարութեան ստիպումով՝ բնակարան ու սպրուստ կը հոգայ: Սակայն եւ այնպէս մեք մեզի շատ զօռւարաւ ամէն տեղ դիրութիւն պիտի գտնենք, եթէ Հաստատութեան երկու անդամները որ վիճենա մեր աշխատութեանց մասնակցած էին, հայ չըլլային, այսինքն՝ ճարտարագետ Թորմանեան եւ գեղարուեստագետ-պատմագետ Լ. Լիսիցեան: Մի միայն ասոնց պարտական ենք, եթէ աւստրիական արշաւանքը կրցաւ իւր ծրագիրը փայլուն եղանակաւ գլուխ հանել եւ ամէն փորձանքներէ ողնադամ ազատիլ:

Համարողութեան գագաթնակէան էր մեր բնակութիւնն Էջմիածին, ուր կը նստի Նաթողիկոսը: Վերջին այցելութենէս ի վեր՝ որ քսանուչորս տարի կ'ըլլայ, շատ բան փոխուած է հոն: Վայելու ժատեսնագարան մը կառուցուած է աշխատելու սենեակներով: Քառորդ դար յառաջ ուրիշ կերպ էր: Հոգեւոր ճեմարանը կոթողական շէնքով մը օծուած է, եւ Նոյն իսկ Կաթողիկոսն իրեն համար շքեղ բնակարան մը կանգնել կու տայ: Կորին վեհափառութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն ցոյց կու տար Հայկական գեղարուեստի խուզարկութեան յառաջացման եւ խոստացած ձեռքէն եկածն ընել: Թանգարան

մըն ալ կառուցուած է, որ չափազանց նշանաւոր ժողովածոյքներ կը պարունակէ եւ Էջմիածնի տաճարին գանձատանց ու մատենագարանին ձեռագրաց հետ միացած՝ բարձր գաղափար մը կու տայ Հայոց երբեմնի կարողութեանը: Խաչիկ Վարդապետ բրիլլէ ձեռքն առած՝ պեղումներ կատարած է, որոնց արդիւնքները մեզ մեծապէս կ'օգնեն: Այսպէս՝ ներկայ ժամանակիս հոգին Էջմիածնի մէջ ալ կազմուելու վրայ է:

Ամենէն հաճոյական օրերն անցուցիւք Աղեքսանդրապոլ կարանեանց ընտանիքին քով: Թեեւ հոն առիթ կար քաղբին մօտերը գտնուող ուսական զօրանցը հետալուցելու, սակայն մենք զմեզ սկզբունքով հեռու բռնեցինք նման զննութիւններէ: Քաղբին շրջակայքն՝ ուսումնասիրելու առատ տաղձ կ'ընէնէր: Յակոբ Կարանեանց պարագայ ժամերը կը զգաղցնէր զմեզ՝ ցոյց տալով իւր թանգարանին ժողովածոյքներն, եւ զանազան հանդէսներ կը սարքէր՝ հայկական բարքն ու սովորութիւնները մեզի ծանօթացնելու նպատակաւ: Սեղանները կը կէտին հինգ եղբայրներէ բաղկացեալ բազմանդամ եւ ի միասին բնակող ընտանիքի մը կերակրեղենները բառնալով: Հայկական սովորութեան համաձայն՝ կարգուած դամադան չէր յոգներ ամէն մէկը մի առ մի, գեղեցիկ վարդանուշն անգամ, բաժակաճառ խօսելու յորդորելէ, եւ նուազածութիւնը նուագէին շքեղարձ եւ առանձնակի պարի եղանակներ, զոր լսելով մեր զօրաստէր պատանիներն անգամ պիտի հրճուէին անտարափոյս:

Թրգմ. Ե. Դ. ԱՅԾԱՆ

Թ. ՍՏՂՁԻՆՈՎՍԿԻ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՀԱՅ ԱՍՏՈՒԱԹԱՇՈՒՆՉԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԶԱՆՔԵՐ ՈՍՎԱՆԵՆ ՅԱՌԱՋ

Եստուածաշունչի տպագրութեան առաջին ջանքն, որչափ իմ քաղաճ տեղեկութիւններս կը հասնին՝ կ'ենլէ մինչեւ 1585:

Ազարիա Ջուղայեցի Կաթողիկոսն Սոյո, Հալեպի մէջ «տօն Լեօնաւոս Սիտոնեան եպիսկոպոսին», առջեւ կաթողիկէ հաւատոյ դաւանութիւն տալով 1585 Ապր. 10ին՝ իր եւ հայ եպիսկոպոսներու ստորագրութեամբ եւ կնքով՝ հետը կը զրէ նաեւ նամակ մ'առ Գրիգոր ԺԳ. Ս. Բահանայապետն Հռոմայ նոյն Թումախանաւ, եւ Յովհաննէս եպիսկոպոսին ու Գրիգոր Սարկաւազին ձեռքը կը յանձնէ Հռոմ Ս. Բահանայապետին տանելու, եւ ասոնք ալ նոյնը կը կատարեն: (Բնագիր՝ Վատիկ. Մտնդրն. Հայ ձեռ. 2.)